

Fehér rasszizmus mint emberi pazarlás

Feagin, Joe R.-Hermán Vera: White Racism. The Basics. New York-London, Routledge 1995. 230 p.

A hatvanas évek polgárjogi mozgalmainak és a polgárjogi törvények hazájában, az Amerikai Egyesült Államokban, a mai napig továbbél a rasszizmus, sőt a nyolcvanas-kilencvenes években fokozódó megnyilvánulásainak lehetünk tanúi. Joe R. Feagin és Hermán Vera szociológiai tanulmánykötetükben új elméletet dolgoznak ki a jelenség értelmezésére, amely nemcsak azt teszi lehetővé számukra, hogy a rasszizmust talán a korábbi e tárgykörben publikáló szerzőkhöz képest mélyebben megértsék, hanem azt is, hogy ezen elméleti kontextusba helyezték esettanulmányaikat és azt, hogy megoldást kínáljanak a rasszizmus felszámolására.

A könyv középpontjában a fehér rasszizmus áll, amely a szerzők szerint társadalmilag intézményesített jelenség, szemben a „fekete rasszizmussal”, amely személyes tapasztalatokon alapszik, és egyéni megnyilvánulásai vannak. A fehér rasszizmus paradigmatis esete a fehéreknek feketék ellen irányuló rasszizmusa történelmileg és jelenleg, ami nélkül a más kisebbségek elleni rasszizmus nem érthető meg, ezért a szerzők az afro-amerikaiak elleni rasszizmus eseteit vizsgálják. Fekete férfiak és nők mindennapi életükben a rasszista diszkrimináció különböző megnyilvánulásait tapasztalják, amely empirikusan megkérdőjelezi a politikai propaganda és média által sugallt tévhitet, miszerint a „faj hanyatló jelentőségű” ma az USA-ban. Az egalitáriánus eszmékkel átszőtt társadalom nyílt titka a rasszizmus és az egyenlőtlenség mindennapi valósága, amit Gurnar Myrdal híres 1940-es elemzésében „amerikai dilemmá”-nak nevezett.

Feagin és Vera a fehér rasszizmust társadalmilag szervezett attitűdök, képzetek és gyakorlatok halmazaként határozzák meg, amely megtagadja az afro-amerikaiaktól és más színesbőrűektől azokat a lehetőségeket, szabadságjogokat, elismeréseket és méltóságot, amelyekkel a fehér amerikaiak bírnak. A rasszista cselekedetek és gyakorlatok társadalmilag intézményesített, állandóan változó jelenségek. A domináns fehér társadalom diszkriminációs cselekedeteit a feketékről alkotott sztereotípiák és ideológiai konstrukciók támasztják alá, mítoszok, amelyek kognitív és emocionális szinten jelennek meg, de gyakran rutinszerűek és tudatalattiak. A rasszizmus azonban nemcsak azt foglalja magába, ahogy a fehérek a fekete „mások”-at mintegy transzformált és lealacsonyított tárgyakat látják, hanem azt is, ahogy önmagukat. Az előítéletekben és a hozzájuk kapcsolódó diszkriminációs gyakorlatokban a gyűlölt „másik” és a kollektív önképük egyaránt kifejeződik. Tehát a fehér rasszizmus kulcsa nemcsak abban keresendő a szerzők szerint, hogy a fehérek mit gondolnak a színesbőrűekről, hanem abban is, hogy mit gondolnak önmagukról, amit a szerzőpáros „tisza fikció”-nak nevez. E fikció fontos része a „fehérség” internalizált képze, amely történelmileg konstruált kollektív öntudat, hiszen a fehér gazdaságot, politikát és társadalmat a fekete rabszolgákkal szemben teremtették meg. A fekete „másik” volt tehát a fehér „mi” kép legfontosabb vonatkoztatási pontja.

Hagyományosan a fehér rasszizmust a társadalomtudományok a hatalom és erőforrások nulla-összegű játékanak tartják, azaz ha a feketék nyernek a fehérek vesztenek, illetve fordítva, ami táplálja a fehérek fajgyűlölő nézeteit. A szerzők ezzel az elmélettel szemben gondolják tovább Marx értéktöbblet elméletét George Bataille (*The Accursed Share* 1988) nyomán: a társadalom több energiát és emberi forrást termel, mint amire létfenntartásához szüksége van, s a többletet felhasználhatja növekedéséhez, de el is pazarolhatja. Ily módon Feagin és Vera a fehér rasszizmust a pazarlás rendszereként határozza meg, amely emberi energiákat, értékeket és tehetségeket, társadalmi, politikai és gazdasági erőforrásokat tékozol el mindkét oldalon, azaz mind az áldozat, mind a diszkrimináló részéről. Az áldozatok esetében a közvetlenül és azonnal fizetett ár természetesen jóval nagyobb, mint az aktívan

diszkriminálók és a passzívan résztvevők esetében, akik közvetetten fizetnek csak ezért, s ritkán ismerik fel a rasszizmusban az emberi pazarlás jelenségét.

A szerzők a fent vázolt elméleti háttérbe illesztik szociológiai esettanulmányaikat, amelyekben a nyolcvanas-kilencvenes évek eseményeit és az azokat leíró-felépítő narratívákat elemzik, olyan eseményeket és eseményláncokat, amelyekben a cselekmények újratermelik és tükrözik a meglévő struktúrákat. Az öt fejezetben bemutatott kilenc „ügy” a rasszizmus különféle megnyilvánulásait tárgyalja, amelyek közül néhányról részletesebben szólok. Az események egyrészt megkülönböztethetők a nyilvános és magán distinkción keresztül: a nyilvános események azok, amelyek megjelentek a médiában, a privát szférához tartozók azonban nem, illetve alig. Másrészt a szerzők az eseményeket különböző társadalmi terekre és intézményekre osztják: utcák, éttermek, iskolák, fehér városrészek, rendőrség, média és a legfelső politika. Harmadrészt a diszkriminációs cselekedetek különböző módozataira vizsgálják rá: a bűntényektől kezdve a keresztegetéseken és szóbeli megbélyegzésen át a politika finom manőveréig.

A fehér-fekete konfliktusok és interakciók eseteit Feagin és Vera rasszista rítusként értelmezik, olyan visszatérő, rutinszerű cselekedetként, amelyeket szimbolikus jelentések szőnek át. Ezen rítusok állandó elemei: kisebbségi áldozatok, a fehér résztvevők különböző kategóriái (például „pap”, „ministráns” és passzív megfigyelők stb.), rítusok (például gesztusok, szavak, fizikai támadás stb.), eszközök (például keresztegetés stb.) és a cselekedeteket legitimáló mítoszok (például sztereotípiák stb.). Az egyes rítusok nem izoláltak, hanem egymásra hatva sorozatot alkotnak, ily módon a modern rasszizmus folyamat jellegű.

Az Iowa állambeli Dubuque városában a kilencvenes évek elején a városigazgatás azon kezdeményezésére, hogy fekete családokat telepítsenek be a fehérek lakta kerületbe, a fehérek keresztegetéssel és ehhez társuló más ellenséges cselekedetekkel reagáltak. A keresztegetés a köztudatban a Ku-Klux-Klan szimbóluma, ma azonban marginális jelenségnek tartják. Valójában azonban megjelenik napjainkban is, s épp visszatérő, ismétlődő jellege teszi rituális karakterűvé. A fehérek a keresztegetéssel azt jelzik, hogy féltik állásaikat a beszivárgó feketéktől. A feketék viszont a kiközösítés és erőszak jelentését tulajdonítják e szimbólumnak. A fehérek félelmének tárgya az ismeretlen, a feketék sztereotipizált képe, akiket bűnbaknak tekintenek: a problémát a szociális síkról az etnikaira helyezik át. A keresztegetés olyan rítus, amely egyszerre elválaszt és egyesít: elválasztja a fehéreket a feketéktől, és egyesíti velük szemben a fehéreket.

A sztereotípiák mibenlétét boncolja a következő példa. Az Olivet Egyetemen 1992-ben a fehér diákok megfenyegettek egy fekete lányt, majd fehér és fekete diákok összeverekedtek egymással. Hasonló cselekmények történtek más „fehér” felsőfokú intézményekben is. A szerzők szerint ez azért fontos, mert azt bizonyítja, hogy a rasszizmus nem társadalmi osztályhoz kötött, illetve az egyetemi adminisztráció tehetetlenségéről árulkodik a rasszizmussal szemben. A szerzők az egyetemen lejátszódott eseményekkel azt illusztrálják, hogy a fehérek és feketék világa mennyire különbözik a másiktól alkotott tudás tekintetében. A feketék konkrét és mindennapi tapasztalataikon keresztül szerzik tudásukat a fehérekről, míg a fehérek a médiából, illetve szocializációjuk során közvetetten, leginkább is sztereotípiákon keresztül szembesülnek a feketékkel.

Egy portlandi példán tárgyalják a szerzők a rasszizmus és gyilkosság viszonyát. Portlandban a skinheadek meggyilkoltak valakit az utcán csak azért, mert az fekete volt. Az ilyen neonáci megnyilvánulások a leginkább rituálisak, a „mi” és az „ők” szembeállítás pedig a legszélsőségesebb. A „mi” kép a felsőbbrendű árja víziójával azonosul az „ők” képe teljesen dehumanizálódik, melyek így együttesen legitimálják az erőszakot. A militarista szervezeteket (például skinheadek, Ku-Klux-Klan, WAR stb.) az emberek általában rasszista szervezeteknek tartják, azoktól így vagy úgy elhatárolódnak: sokan nem értenek egyet

módszereikkel, de ideológiájukat támogatják, sőt újságjaikra előfizetnek, mások pedig csakis őket tartják fajgyűlölőknek, miközben magukat felmentik.

Los Angelesben 1992-ben a fekete Rodney Kinget megverték a rendőrök. Az incidenst valaki videóra vette, így nyilvánvalóvá vált, hogy a rendőrök teljesen ártatlanul bántalmazták Kinget. Az azt követő első bírósági tárgyalás felmentette a rendőröket, aminek hatására a városban élő kisebbségek fellázadtak, s ez több lázadást is magával vont az USA más városaiban. Csak másfél évvel később, egy újabb tárgyaláson mondta ki a bíróság, hogy Rodney King polgári jogait megsértették a rendőrök. Az egész eseménysorról a média, illetve a benne érintett felek egyaránt rasszista kifejezésekben beszéltek, miközben a rendőrök nem ismerték el, hogy őket a fajgyűlölet motiválta volna.

A kötet külön fejezetet szentel a rasszizmus és a „fehér” hatalmi struktúrák összefonódásának. A szerzők leírják, hogy a hetvenes években jeles fehér amerikaiak negatív érzéseiknek adtak hangot az afro-amerikaiakkal szemben a nyilvánosság előtt, sőt a nyolcvanas években kormányzati funkciókra pályázók rasszista nézeteik hangoztatásával fehér szavazatokhoz jutottak. Feagin és Vera ennek illusztrálására elemzi George Bush 1988-as kampányát, amelynek keretében egy montázon szerepeltették ‘Willie’ Horton fekete bűnöző arcképét Michael Dukakis, a demokraták elnökjelöltjének képével, azzal az aláírással, hogy Dukakis el akarja törölni a halálbüntetést. Az ilyen reklámok valóságos személyeket és helyzeteket transzformálnak rasszista szimbólumokká és ikonokká, amelyeket politikusok felhasználnak saját céljaikra. A tényeket ugyan a kampány eltorzította, ám annak valóságosságát a szerzők szerint kevés ember kérdőjelezte meg, hiszen ezeket a képeket automatikusan elfogadták a dolgok normál rendjeként.

Feagin és Vera esettanulmányaikban kitérnek az emberi pazarlás különböző megnyilvánulásaira, illetve a média hármass szerepére, arra, ahogy a sztereotípiákat termelik-újratermelik, ahogy a közönséget manipulálják az események közvetítésével, és ahogy a nézőt-olvasót az események passzív résztvevőjévé teszik.

A rasszista cselekedetek háttérében húzódó tudással foglalkozik a könyv egy további fejezete. A szerzők fehérekkel készített interjúkból igyekeznek megtudni, hogy a fehérek hogyan gondolkodnak a feketéről, illetve megkísérelték értelmezni azokat a szemléletmódokat, amelyek konstruálják és legitimálják a rasszista rítusokat. A fehérek önképének sarkalatos eleme felsőbbrendűségük képzete, azon belül pedig központi helyet foglal el a munkaetika. A közhiedelem szerint a feketék nem dolgoznak, lusták, bűnözésre hajlamosak, és segélyeken élnek. Összefoglalásként hatnak a következő általánosító állítások. A fehérek nem ismerik el rasszizmusukat, hiszen az olyannyira része a mindennapi valóságnak, annyira rutinizálódott, hogy fél-tudatos, tudatalatti szintekre húzódott. A fehérek elhárítják a rasszizmus vádját azzal, hogy megneveznek olyanokat, akik szélsőségesen rasszisták, lásd: skinheadek. A rasszizmus hálója azonban mindenkit körülsző, mindenki kiveszi részét belőle azáltal, hogy e társadalomban él, s nem lép fel ellene.

Feagin és Vera a kötet utolsó és befejező fejezetében a faji problémák megoldását keresik. Felfogásuk szerint tanulmánykötetük azért egyedülálló, mert rávilágít arra, hogy a rasszizmus felszámolása nem csak az afro-amerikaiak, hanem a fehérek érdeke is. A fehér rasszizmus ugyanis pazarlás: a fehérek is fizetnek érte anyagilag, pszichológiailag és morálisan. A szerzők anyagi terhen egyrészt gazdasági terhet értenek (lásd fekete munkások kirekesztése a fehér munkahelyekről, Dubuque), másrészt energiában és időben mérhető pazarlást. A pszichológiai teher azt a tudatlanságon alapuló félelmet jelenti, ami a sztereotípiák mögött meghúzódik (lásd George Bush kampányát, mely éppen e félelmet aknáztta ki) és az empátia teljes hiányát. A morális teher pedig a már említett „amerikai dilemmá”-t jelöli, miszerint az intézmények nem a polgári jogokat védik, hanem a társadalom rasszizmusát képviselik (lásd Rodney King esetét Los Angelesben). Ennek értelmében a rasszizmus megszüntetésére irányuló első lépésnek a szerzők azt tartják, hogy e pazarlást az emberek felismerjék, és

meglássák: saját érdekük a probléma megoldása. Ahhoz azonban, hogy e lépést megtegyék, a fehéreknek saját rasszizmusukkal kell szembesülniük, látniuk kell, hogy az amerikai társadalomban lejátszódó rasszista cselekmények nem izolált akciók, hanem ugyanazon társadalmi jelenségnek összefüggő részei. A szerzők hangsúlyozzák az empátia hiányát, mely szükséges lenne ahhoz, hogy az emberek saját rasszizmusukat kezelni tudják. A feketékkel való empátia kifejlesztésére a szerzők azt javasolják, hogy a fehérek saját tapasztalataikból merítsenek élményeket (például a nemi diszkrimináció kiváltotta negatív élmények). Szemben a konzervatív és liberális politikával, amely leginkább az oktatásban találja meg a faji egyenlőtlenségek problémájának megoldását, mint egy alátámasztva azt a képzetet, hogy ezen egyenlőtlenségekért nem a fehérek a felelősek, a szociológusok radikálisabb megoldást keresnek a multikulturális társadalom megvalósításához. A felek kölcsönös és nem egyirányú integrációját hangsúlyozzák, a multikulturális oktatást, a polgárjogi törvények megerősítését, az etnikai szolidaritást és az Alkotmány revízióját.

A könyv aktualitását nemcsak a feketék emancipációjának amerikai hiányosságai adják, hanem a lokális szinteken lejátszódó hasonló események, illetve a globalizálódó világban az amerikai média fokozódó hatása is alátámasztja, ami az amerikai sztereotípiákat, mítoszokat és fikciókat közvetíti a világ különböző tájaira. Feagin és Vera kötete kiválóan felépített mű. Hiányosságot legfeljebb csak az kelt, hogy a szerzők világosan megfogalmazott elméletüket esettanulmányaikban nem fejtik ki részleteiben.

Kalocsai Csilla